بررسی انواع درمانهای سنتی رایج در سیستان و بلوچستان

محمدرضا ناصری نیا [الف]، نورمحمد ناظریان [ب]، ایمان ناصری نیا [ج]

[الف] مرکز تحقیقات ارتقای سلامت،دانشگاه علوم پزشکی زاهدان

[ب] دانشگاه سیستان و بلوچستان(گروه مردم شناسی)

[ج] دانشگاه پیام نور

چکیده

بشر از بدو خلقت با بیماری و اختلالات سلامتی سروکار داشته است که برای مقابله با آن ازروشهای گوناگونی استفاده نموده و بتدریج این روشها را به نسلهای بعدی تا به امروز منتقل نموده است شکل گیری طب جدید بر مبنای زیست پزشکی باعث شده بود تا روشهای درمانی سنتی روبه فراموشی برود اما ظهور مفاهیمی که مقوله برخورد با بیماری را نه تنها از بعد زیست شناختی بلکه از دید عوامل اجتماعی-فرهنگی نیز می‌نگریست باعث شد تا به تاثیر سایر عوامل موثر بر بیماری‌ها که چکیده آن در روشهای سنتی دیده می‌شود نیز توجه گردد. سیستان و بلوچستان هم از این قاعده مستثنی نیست شناخت ابعاد سنتی برخورد با بیماری‌ها که در این بررسی مورد توجه بوده می‌تواند به معرفی وجوه مشترک طب سنتی استان و طب جدید کمک کند و از طرف دیگر نحوه برخورد کارکنان سامانه سلامت مدرن را در جوامع سنتی بهبود ببخشد و درکنار همه اینها اطلاعات دست اول و منحصر به فردی را برای علاقمندان به کارآزمایی بالینی روشهای سنتی درمان در منطقه فراهم نماید.

روش شناسی: این بررسی یک بررسی توصیفی در مبحث قوم- پزشکی است که از قواعد مردم نگاری پیروی می کند پاسخگویان ۹۶ نفر از درمانگران سنتی در سطح استان بودند که با روش هدفمند انتخاب شده بودند. ابزار جمع آوری داده‌ها پرسشنامه نیمه ساختار یافته بود که در کنارآن پرسشگران با مشاهده مستقیم و استفاده از ابزارنگارشی به ثبت دیده‌ها و شنیده‌های خود پرداختند.در مواردی نیز از ضبط صوت و دوربین برای ثبت مشاهدات استفاده شده است.

یافته ها: در حوزه تحقیق بیش از ۲۰ روش درمانی کاملا متمایز مورد بررسی قرار گرفتند برخی از این روشها جزو درمانهای خانگی طبقه بندی می‌شوند و برخی دیگر توسط گروهی از درمانگران یا یک درمانگر خاص قابل ارائه هستند. برای هر روش درمانی اطلاعات دست اولی در زمینه نوع درمان، ابزار مورد استفاده در هر روش،نحوه درمان، مراسم آئینی هر روش و داروی مورد استفاده در هر درمان ثبت و ضبط شده است .

نتیجه گیری: در مورد اقدامات درمانی منطبق با پزشکی مدرن علاوه بر آنکه باید نسبت به تقویت آنها اقدام کرد به نظر می‌رسد در برخی موارد می‌توان از بعضی ازتجربیات طب سنتی حتی بعنوان مکمل یا جایگزین در پروتکل های مدرن ستفاده نمود بدیهی است برای گذرکردن از رفتارهای مخالف و زیان رساننده با توجه به اینکه این رفتارها ریشه در باورهای مردم دارد باید از برخورد رویارو و حذفی احتراز کرد .در مورد رفتارهای خنثی نیز نباید حساسیت نشان داد بلکه بایستی از کنار آنها با دیده اغماض گذشت .

واژگان کلیدی: درمانگران سنتی، سیستان و بلوچستان، روشهای رایج درمان سنتی زاهدان.

تاریخ دریافت: آذر ۹۱

تاریخ پذیرش: فروردین ۹۲

مقدمه:

از روزی‌که بشر پا به عرصه حیات گذاشت اختلالات سلامت هم همراه وی بود در نتیجه انسان می‌بایست برای اصلاح این ناتندرستی فکری می‌کرد این بود که در مان بیماری هم بلافاصله در فرهنگ رفتاری انسانها ظهور کرد با این بیان، روشهای درمانی تنوعی به گستره ابناء بشر و پیشینه ای به درازای تاریخ زندگی انسان دارد.از آنجا که برخی روشهای مورد استفاده برای درمان، خرافی و گاهی زیان

* فرد مسئول مکاتبات:

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

رساننده بود بنابراین در فاز اول ابداع روشهای علمی و نوین پزشکی، تقریبا تمامی آن روشها از طریق طب جدید به وادی فراموشی سپرده شد .با گسترش علم سلامت و احاطه بیشتر بر جزئیات این علم و در فاز دوم، طب مدرن متوجه اثرات گاه مثبت و در مجموع مسلط بر رفتارهای جامعه توسط این روشهای درمانی قدیمی و سنتی در مواجهه با بیماری‌ها شد در نتیجه طب جدید مجبور شد مرزهای شناخته شده پزشکی را کنار گذاشته و به جای نگاه کردن از درون سیستم بسته بیولوژیک به عوامل خارجی، از بیرون هم به این دستگاه زنده و تاثیر گذار تسلط شناختی پیدا کند و این کار میسر نمی‌شد مگر با استفاده از متدولوژی شناختی علوم خارج از این حوزه.

بررسی حاضر کوششی است که قصد نگرشی نوین به مقوله سلامت و بیماری را از منظری خارج از علم بیولوژی و طب رسمی دارد نتایج درج شده در این مقال رفتاری را به تصویر کشیده که منبع آن دانسته‌های زنان و مردان سالخورده ای است که این تجربیات را نسل به نسل شفاهی یا کتبی از پیشینیان خودشان به ارث برده و شاید سالیان سال برطرف کننده درد و اندوه از جسم‌ها و روانهایی بوده‌اند که دامنی بجز دامن این سالخوردگان برای آویختن به آن و درمان درد و رنجوریشان نداشته اند. به نظر می‌رسد با گسترش مبانی علم جدید به اقصی نقاط دنیا استفاده از این روشها روبه فراموشی می‌رود اما نباید فراموش کرد که برخی از این روشها امروز بعنوان روش درمانی مکمل یا جایگزین جایگاه ویژه ای را برای خود کسب نموده است. بنابراین ثبت و ضبط اینگونه روشها که گاهی به علت منحصر به فرد بودن آن روش آن را در معرض انقراض سریعتری قرارمی دهد می‌تواند گامی مفید برای مستند کردن آن و جمع آوری اطلاعات دست اول برای علاقمندان یا پژوهشگرانی باشد که می‌خواهند اثر بخشی هر یک از این روش‌ها را با کارآزمایی‌های بالینی بسنجند یا اطلاعات گسترده تری از هر یک از این روشها بدست بیاورند.

طب سنتی چیست؟

اگر بخواهیم علم درمان بیماری‌ها را بر حسب گذارهایی که داشته تقسیم بندی کنیم اولین چیزی که به ذهن می‌رسد تقسیم آن به دو زیر مجموعه پزشکی مدرن و پزشکی سنتی است. دقت در درمانهای سنتی هم دو تقسیم بندی را به ذهن می‌آورد اول: درمانهایی که بصورت سیستماتیک و مدون وجود داشته و توسط شخصی که عالم به این علم بوده به بیماران ارائه می‌شده است. این علم مانند همه علوم امروزی آموختنی بوده و برای فراگیری آن می‌بایستی شخص حکیم یا طبیب دروه ای را می‌گذراند. طب جالینوسی، طب ایرانی و یا طب چینی مثالی از این نوع از علم سیستماتیک سنتی برای درمان بیماریها می‌باشد. اما درمان بیماری در گذشته تنها منحصر به این نوع از پزشکی نبوده بلکه در جوامع قدیمی خصوصا مناطقی که دسترسی به این نوع از علم را نداشته‌اند خودشان مشکلات سلامتی خودشان را حل می‌کرده‌اند که در این زمینه هم اصطلاحاتی نظیر پزشکی بومی (Medecine Indigenous)، پزشکی عامیانه(Folk Medecine) و درمان‌های خانگی (Home Remedies)در ذهن متبادر می‌شوند [1].

با این پیش فرضها اگر بخواهیم تعریفی از طب سنتی (مجموعه مدون و مردمی) ارائه بدهیم این تعریف می‌تواند تا حدودی گویا باشد:

" طب سنتی مجموعه ای از همه دانسته‌های نظری یا عملی است که در تشخیص، پیشگیری و درمان بیماری‌های جسمی، ذهنی و یا ناهنجاری‌های اجتماعی به کار گرفته می‌شوند وبه صورت گفتاری یا نوشتاری از نسلی به نسل دیگر که این نسل در این کار ماهرویا موروثی واجد شرایط شده‌اند منتقل شده است"

اگر با این منظر به تاریخچه درمانها در ایران نگریسته شود می‌توان یک ریشه چند هزار ساله از این علم و تجربه را در فلات ایران ملاحظه نمود. قدیمی ترین سند مکتوب در این زمینه کتاب مقدس اوستا است که دانش پزشکی آن روز را در پنج بخش **اشو پزشک (بهداشت) - داد پزشک (پزشک قانونی) کارد پزشک (جراح) - گیاه پزشک (داروساز یا عطار)** و بالاخره **مانتره پزشک (روان پزشک) تشریح نموده است**[2] . در عهد هخامنشیان نیز شناخت و استفاده دارویی از گیاهان در ایران برای درمان بیماریها زبانزد دیگر ملل و اقوام بوده است. در دوره ساسانی که دانشگاه جندی شاپور رونق

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

فراوانی داشت طب سنتی هم پیشرفت زیادی کرده بود و اکثر اسامی گیاهان دارویی که در فرهنگ یونانی وارد شده در حقیقت دانشی بود که از طریق همین دانشگاه به سایر نقاط دنیا منتقل گردیده است[3]

از قرن سوم هجری نوع خاصی از پزشکی در سرزمینهای اسلامی شکل گرفت که از آن بعنوان طب اسلامی یاد می‌شود اما لازم به توضیح است که این نوع پزشکی را نباید بدلیل تولد در سرزمین خلفا بعنوان اسلامی قلمداد نمود چرا که به جز بخشهایی از این طب که نتیجه تعالیم دینی است و به طب النبی مشهور است بقیه ربطی به قوانین و تعالیم دینی ندارد بلکه پیشتازان این علم هر چند مسلمان اما بیشتر ایرانیانی بودند که در فاصله قرون سوم تا هشتم هجری می‌زیستند و مکتوباتی از آنها باقی مانده است که جزئیات این علم در آندوره را نشان می‌دهد. بارزترین این علما علی بن ربن طبری (مولف فردوس الحکمه)، ابابکر محمد ابن زکریای رازی (صاحب کتاب الحاوی)، علی بن عباس مجوسی اهوازی (نویسنده کامل الصناعه الطبیه الملکی)، ابن سینا (صاحب کتاب قانون)ابن رشد قرطبی(نویسنده کلیات و شرحی بر قانون) و اسماعیل شرف الدین جرجانی (مولف ذخیره خوارزمشاهیان) بوده اند [3]

بدیهی است که در کنار این روشهای مدون درمانی (طب چینی، طب ایرانی، طب اسلامی....) روشهای نامنظمی هم وجود داشته که می‌توان آنها را طب عامیانه نامید. در طب عامه زمینه‌های ایجاد بیماری، عاملهای بیماری‌زا و برداشتها ی مردم از بیماری و ناخوشی در درونِ ساز و کارهای قواعد اجتماعی و نظامهای دینی ـ مذهبی نگریسته می‌شده و راههای چاره برای بیماریها و شیوه‌های درمانی در همین ساز و کارهای اجتماعی و نظامهای دینی شکل می‌گرفته که گاهی این قواعد و روشهای عامیانه از لحاظ منطق علمی و تجربی هیچ توجیهی هم ندارند اما چون ریشه در باورهای تاریخی مردم دارد بنابراین مردم به آنها معتقدند و هنوز هم در بسیاری از جوامع از این روشها برای مقابله با بیماری‌ها بهره می‌گیرند.

استان سیستان و بلوچستان مانند دیگر جوامع دارای فرهنگی غنی در درمان بیماری‌ها است که بصورت سنتی در طول قرون استفاده می‌شده است.این روشها پتانسیل این را دارد که با بررسی‌های علمی بتواند بعنوان درمان جایگزین و کمک کننده در طب جدید نقش مثبتی را اجرا بکند. مستند کردن این دانش و عملکرد می‌تواند به استراتژی‌های نوین شامل یافتن روشهای جدید درمانی، تنوع درمان برای هر بیماری، و بهبود ضعیت سلامت در مناطق روستایی و فقیر که به روشهای جدید درمانی دسترسی ندارند کمک بکند.هر چند این روشها برای قرنها مورد استفاده جوامع بوده است اما کمتر مورد توجه قرار گرفته و مستند سازی گردیده است.تنها در سالیان اخیر یک بررسی میدانی توسط کارگروه مردم شناسی پژوهشگاه میراث فرهنگی انجام شده که نتایج آن در نشریه پیام بهارستان منتشر گردیده است.

بررسی حاضر یک پژوهش میدانی است که به بررسی روشهای رایج درمانی و درمانگران سنتی در استان سیستان و بلوچستان پرداخته است با توجه به اقلیم خشن این ناحیه و پراکندگی جمعیت و فقر مزمن ساکنین همچنین دسترسی کمتر به درمانهای مدرن، توجه به درمانهای سنتی و منطبق کردن آنها با مبانی علمی درمان می‌تواند به استفاده بهتر از منابع محلی و در دسترس کمک کرده و به نوعی اثرفقر را در تشدید آثار بیماری کاهش بدهد.دراین بررسی محقق با استفاده از روشهای قوم- پزشکی نگاری[۱] به ثبت و ضبط این روشهای سنتی پرداخته تا داده‌های دست اولی را برای محققین دیگر برای نیل به اهداف مدکور در بالا فراهم نماید.

تدقیق فیلد تحقیق:

استان سیستان و بلوچستان در جنوبشرق ایران و در موقعیت ۲۵ درجه و ۳ دقیقه تا۳۱ درجه و ۲۷ دقیقه شمالی از خط استوا و ۵۸ درجه و ۵۰ دقیقه تا ٦۳ درجه و ۲۱ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گردینویچ قرار گرفته است که با پراکندگی ۲۰ نفر در کیلومتر مربع شناخته می‌شود.انزوای تاریخی این استان به همراه طبیعت خشن منطقه باعث شده تا بسیاری از مولفه‌های موثر بر توسعه پایدار در استان ناشناخته و دست نخورده باقی بماند. این استان با متوسط بارندگی ۱۳۹/۸

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

میلی متر در دروه آماری سالهای ۵۹ تا ۷۵ یکی از خشک ترین مناطق نه تنها در کل مملکت که در کل جهان است بر اساس آمار سال ۸۸ این استان از۱٤ شهرستان و ۱۲۰ دهستان تشکیل شده است مساحت آن برابر با ۱۸۷۵۰۲ کیلومتر می‌باشد.[٤]

مواد و روش‌ها:

این بررسی در زمره تحقیقات قوم – پزشکی قرار می‌گیرد که یک روش توصیفی برای بررسی عقاید،باورها و رفتارها ی جوامع انسانی در مقوله برخورد با بیماری هاست [۱] در این بررسی ۹۸ درمانگر محلی که در دسترس و مایل به همکاری بودند از بین ۱۲۸ درمانگر مشهور و شناخته شده سطح استان مورد مصاحبه از طریق یک پرسشنامه نیمه ساختار یافته قرار گرفتند همزمان نوع درمانی که ارائه می‌کردند توسط تیم تحقیق با ابزار قلم و کاغذ و در برخی موارد دوربین مورد مشاهده و ثبت وقایع قرار گرفتند .

یافته‌ها:

داده‌های جمع آوری شده در عملیات میدانی را می‌توان در سه گروه طبقه بندی نمود:

۱. انواع درمانگران و نام محلی آنها
۲. انواع درمانهای رایج برای بیماریهای جسمی
۳. انواع درمانهای رایج برای بیماریهای روحی – روانی و ماورایی

انواع درمانگران و نام محلی آنها: جدول شماره یک داده‌های جمع آوری شده را براساس نوع درمانی که درمانگر ارائه می‌دهد و تفکیک جنس درمانگران نشان می‌دهد

جدول شماره (۱) توزیع فراوانی درمانگران سنتی به تفکیک نوع درمان و جنس

نوع درمان / جنس	شکسته بند		جادو نویس		مامای محلی		تعویذ نویس		گواتی مات		خلیفه		گیاه درمان		دلاک(استاکار)		جمع	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
زن	۲	۲/۰۳	۲	۲/۰۳	۱۲	۱۲/۲	۶	۶/۱	۳	۳/۰۶	–	–	۸	۸/۱۴	–	–	۳۳	۳۳/۵۶
مرد	۹	۹/۱۸	–	–	–	–	۳۳	۳۳/۸	–	–	۱۴	۱۴/۳	۳	۳/۰۶	۶	۶/۱	۶۵	۶۶/۴۴
جمع	۱۱	۱۱/۲۱	۲	۲/۰۳	۱۲	۱۲/۲	۳۹	۳۹/۹	۳	۳/۰۶	۱۴	۱۴/۳	۱۱	۱۱/۲	۶	۶/۱	۹۸	۱۰۰

با توجه به آنکه ساکنین استان با دو گویش بلوچی و زابلی گویشوری می‌کنند بنابراین اصطلاحات متفاوتی برای هر یک از درملانگران بکار گرفته می‌شود در مجموع اصطلاحات محلی ذیل در هر یک از واحدهای تحقیق برای انواع درمانگران مصطلح بوده است:

– بیتار یا کواس: به شکسته بند گفته می‌شود.
– زنبوک یا دینبوک: از سراوان تا نیکشهر به مامای محلی گفته می‌شود.
– دایه: در سرحد زمین و حاشیه دریا به مامای محلی دایه می‌گویند.
– ملنگ: به ملایی که دعا یا تعویذ (تاییت) می‌نویسد در سرحد زمین ملنگ می‌گویند.
– صوفی صاحب: کسی است که دعا و تعویذ می‌نویسد.
– حکیم: در سیستان به درمانگر زن یا مرد حکیم یا طبیب گفته می‌شود.
– دلاک: به کسانی که ختنه را ا نجام می‌دهند گفته می‌شود.
– گواتی مات یا ماتیک: به درمانگر زن که گوات (باد) را درمان می‌کند گفته می‌شود.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

– خلیفه: جانشین رسمی پیر طریقت که مجوز درمان هم دارد را خلیفه می‌گویند. امروزه برخی افراد وجود دارند که هیچ مجوزی از هیچ پیری ندارند ولی خلیفه خوانده می‌شوند.

– با با زار: مردی که با برگزاری مجلس لیب به درمان زار درمردان می‌پردازد بابا زار گفته می‌شود در حال حاضر هیچ بابا زاری در بلوچستان وجود ندارد.

– ماما زار: زنی که با برگزاری مجلس لیب به درمان زار درزنان می‌پردازد ماما زار گفته می‌شود در حال حاضر هیچ مامازاری در بلوچستان وجود ندارد.

در جدول شماره ۲ بیشترین علت مراجعه به هر یک از درمانگران درج گردیده است.

جدول شماره ۲- بیشترین علت مراجعه به هر یک از درمانگران

درمانگر / نوع درمان	زن درمانگر	مرد درمانگر
شکسته بند	مراجعین بیشتر زنها هستند. برای دررفتگی، رگ به رگ شدن و گاهی شکستگی	مراجعین مرد و زن هستند،گاهی حیوانشان را هم می‌آورند.بیشتر برای شکستگی اعضاء مختلف بدن،دررفتگی و رگ به رگ شدن
جادو نویس	برای دعای مهر و محبت، از چشم انداختن دشمن،مهره مار، مهر گیاه، باطل کردن جادوی رقیب، بستن مرد(قدرت جنسی)و...	----------
مامای محلی	تعیین جنسیت نوزاد،تایید حاملگی، سقط جنین، جلوگیری از سقط جنین، پیشگیری از بارداری، زایمان،بیماری‌های زنانه، درمان نازایی	----------
تعویذ نویس	کل بند، دعای حفظ نوزاد و مادر، دعا برای بیماری‌های روحی، دعا یا انجام اعمالی برای رفع چشم زخم، دعای ریختن ترس	انواع بیماری‌های روحی،روانی. انواع بیماری‌های جسمی چه ابتدا به ساکن و چه آنهایی که با درمانهای دیگر بهبود پیدا نکرده،
گواتی مات	خارج کردن انواع بادهای بیماریزا از بدن بیمار	----------
خلیفه	خلیفه زن وجود ندارد	خلیفه سماعی برای برپایی مجلس سماع و گرفتن درمان توسط بیماران از کرامت شیخ—خلیفه دارای مجوز دم و درمان انواع بیماریهای روحی و جسمی و معنوی را با دادن دعا و یا اعمال خاص درمان می‌کند
گیاه درمان	انواع بیماری‌های جسمی و تعدیل مزاج بیمار با دادن رِژیم‌های خاص دارویی	انواع بیماری‌های جسمی و تعدیل مزاج بیمار با دادن رِژیم‌های خاص دارویی
دلاک	خالکوبی، حجامت، درمان با پوست (بیشتر مشاطه گری)	خالکوبی، حجامت، آمن، نیشتر زدن، ختنه و در برخی موارد کشیدن دندان
جن گیر	زن جن گیر مشاهده نشد	درآوردن جن از جسم بیمار، دادن قسم نامه برای پیشگیری از حلول جن به جسم افراد در معرض خطر

براساس داده‌های مندرج در جدول فوق و نتیجه مصاحبه و مشاهده پرسشگران میدانی هر یک از درمانگران به شیوه ای خاص به درمان بیماری می‌پردازد که بر اساس داده‌های جمع آوری شده می‌توان انواع درمانهایی را که در حوزه تحقیق مورد استفاده قرار می‌گیردرا به دو دسته درمان بیماریهای جسمی و بیماریهای روحی روانی تقسیم بندی نمود

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

۲- انواع درمانهای رایج برای بیماریهای جسمی که عبارتند از:

گیاه درمانی - آبگرم درمانی - داغ درمانی- درمان با پوست حیوانات - نیشتر زدن – حجامت – خالکوبی - آمن - شکسته بندی - درمانهای مربوط به فرزندآوری

الف- گیاه درمانی:

بررسی‌های میدانی نشان داد که دانش استفاده از گیاهان در بین خانواده‌ها وجود دارد و بعنوان "داروی خانگی" در بیماریهای معمولی مورد استفاده قرار می‌گیرد اما زمانی که فرد دچار بیماری صعب العلاج می‌شود معمولا به درمانگران گیاهی مراجعه می‌کند که دانش گیاهی این افراد بیشتر به نوعی تخصصی بوده و از مخلوط گیاهان برای درمان استفاده می‌کند. در این بررسی ۵۰ نوع گیاه شناسایی شد که مورد استفاده قرار می‌گرفت ٤٥ نوع( ) ازاین گیاهان از مراتع محلی و بقیه از عطاری‌ها تهیه می‌شد. نحوه مصرف گیاهان متنوع بود و به صورتهای ذیل مورد استفاده قرار می‌گرفت

جوشانده: مقداری از اندام مورد مصرف گیاه را در آب ریخته می‌جوشانند تا به غلظت مورد نظر برسد.

دم کرده: مقداری از اندام مورد مصرف گیاه را در آب جوش ریخته برای مدتی می‌گذارند تا عصاره گیاه وارد آب جوش شده و بعد مصرف می‌کنند.

کشیدن عصاره: اندام مورد نظر گیاه را درآب سرد یا جوش به مدت یک شب قرار می‌دهند وروز بعد مخلوط را در یک پارچه قمیس ریخته و با چلاندن عصاره گیاه را خارج می‌کنند.

کپه ای خوردن: اندام خوراکی گیاه را ساییده و بصورت خشک و کپه ای با کمی آب یا مایع دیگر می‌بلعند.

عرق گیری: اندامهای مورد مصرف گیاه را در آب خیسانده و بخار ایجاد شده را با دستگاهی که به آن گلاب گیر یا عرق گیر می‌گویند سرد کرده و در یک ظرف جمع نموده و مصرف می‌کنند.

استفاده از تفاله گیاه: در برخی مواقع تفاله ناشی از هر یک از پروسه‌های بالا را به بدن یا موضع مورد نظر بیمار مالیده و برای مدتی می‌گذارند تا بماند.

بخور: برخی از گیاهان صرفا برای بخور استفاده می‌شوند و برخی دیگر هم استفاده خوراکی و هم به صورت بخور قابل استفاده هستند برای بخور کردن اندام مورد مصرف را در داخل بخوردان در مجاورت آتش می‌سوزانند یا اینکه انتهای شاخه گیاه مورد نظر را آتش زده و اجازه می‌دهند تا ضمن سوختن ایجاد دود بکند.

چال انداختن: دراین روش برگها و یا برگ و ساقه گیاه مورد نظر را در گودالی بر روی بستری از ذغال قرار می‌دهند و بعد از خنک شدن (تا حدی که قابل تحمل باشد) مریض را لخت کرده و روی این برگ و ساقه‌های گرم می‌خوابانند.

تدخین: در این روش اندام هایی از گیاه در مجاورت گرما و آتش ایجاد دود می‌کند که برای استفاده دارویی این دود را وارد دستگاه تنفس می‌کنند. شیره گیاه خشخاش که به آن تریاک می‌گویند یکی از رایج ترین گیاهان برای تدخین است. همچنین برگ گیاه تنباکو،برگ کوه بنگ و گاهی دانه برخی گیاهان مثل اجغون به روش تدخینی مورد مصرف قرار می‌گیرند.

ب- آبگرم درمانی:

حوزه تحقیق به علت قلت بارندگی دارای منابع آبی چندانی نمی‌باشد اما در مناطق کوهستانی نظیر تفتان و بزمان آبگرم هایی وجود دارد که مردم ازآنها برای درمان بیماریهای پوستی و دردهای مفصلی و عمومی بدن استفاده می‌کنند.

ج- داغ درمانی:

در این شیوه بسته به سن بیمار و نوع بیماری از ابزارهای متفاوتی برای داغ کردن بهره گرفته می‌شود شیوه کار به اینصورت است که ابزار مورد نظر را کاملا داغ شده و بر روی نقطه ای از بدن که درمانگر تشخیص می‌دهد گذاشته و برداشته می‌شود بطوریکه سوختگی واضحی ایجاد نکرده و به اصطلاح درمانگران فقط پوست ترسانده میشود از داغ درمانی برای نزله سر و چهار غرق کودکان همچنین دردهای کمری و پادرد بزرگسالان استفاده می‌شود.ابزار مورد استفاده در بزرگسالان سنبه تفنگ فتیله ای و یک شیئی مستطیل شکل فلزی است.برای کوددکان نیز از انواع مهره‌های عقیق، ساقه بوته اسفند، یک نتگه پارچه فتیله شده بهره گرفته می‌شود.ازاین

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

روش برای بند آوردن خونریزی زخمهای عمیق (تیر خوردگی – پارگی بافت) و یا سوختن ریشه برخی دانه‌های جلدی استفاده می‌شود.

د- درمان بوسیله پوست حیوانات:

بسیته به نوع بیماری یا مزاج دبیمار از پوست انواع حیوانات استفاده می‌شود برای بیماری هایی با طبیعت گرم از پوست بز و بیماری با مزاج سرد از پوست بره استفاده می‌شود پوست حیواناتی نظیر خرگوش (سردرد)، گراز، (دردهای عمومی بدن)الاغ (زنبور زدگی) و انواع ماکیان (دردهای شکمی)هم کاربرد دارند شیوه عمل به اینصورت است که پوست حیوان را بر روی بدن بیمار کشیده و یا بر روی موضع آسیب دیده قرار می‌دهند بعد از خشک شدن پوست آن را برداشته وبیمار به سرعت به زیر پتو منتقل می‌شود تا دچار باد زدگی نشود.

هـ- نیشتر زدن:

برای برخی بیماریها نظیر یرقان و آسم به ترتیب پشت گوش و زیر زبان را با وسیله ای تیز به نام نیشتر زخمی می‌کنند.

ح- حجامت:

هم برای درمان و هم برای پیشگیری از بیماری از این شیوه استفاد می‌وشد دراین روش محل‌های خاصی از بدن را برش کم عمق زده و با وسیله ای نظیر پوار ساکشن می‌کنند در برخی نقاط و برای ایجاد خلا و در نمتیجه کشش خون به بیرون از بدن از یک لیوان استوانه ای استفاده می‌شود ابتدا یک تکه خمیر برروی محل گزاشته می‌شود و بعد یک پنبه را آتش زده و برروی خمیر می‌گزارند و سپس لیوارن را وارونه برروی آن قرار می‌دهند با خاموش شدن آتش و اتمام اکسیژن موجود خلا ایجاد شده و خون به داخل لیوران وارد می‌شود. معمولا حجامت درروزهای خاصی از ماه و هفته انجام می‌شود و در بعضی روزها ممنوعیت دارد.

ج- خالکوبی:

دررفتگی استخوان،دردهای مفصلی و میگرن با این شیوه درمان می‌شود.در این شیوه محل درد را مشخص نموده و یک محل یا نقطه نزدیک به این ناحیه به تشخیص خالکوب با استفاده از چند سوزن و مقداری دوده خالکوبی می‌شود.

خ- شکستگی و در رفتگی:

برای تشخیص افتراقی شکستگی و دررفتگی معاینه مستقیم توسط شکسته بند انجام می‌شود. اگر صدای برخورد استخوان یا سایش استخوان احساس شود نو یا تغییر شکل اندام مشهود باشد شان از شکستگی است در این صورت ابتدا استخوانها جا انداخته شده و روی آن با خمیری از آرد، زرد چوبه، تخم مرغ پوشانده شده و محل شکستگی با چند تکه چوب و یا پوست بعضی از درختها که حالت نیمه استوانه ای دارد فیکس می‌شود. معمولا تا بهبودی کامل دو یا سه مرتبه این آتل تعویض می‌گردد.در مورد دررفتگی، محل ضایعه گرمتر از بقیه اندام احساس می‌شود و یا دچار خونمردگی می‌شود برای درمان محل رگ به رگ شده ماساِ داده می‌شود و با حرکتی سریع جا انداخته می‌شود سپس محل ضایعه را با روغن و زرد چوبه چرب می‌کنند.

ک- فرزند آوری:

در مناطق دور افتاده از دیر باز مسائل مربوط به فرزند آوری از درمان نازایی، تشخیص حاملگی، کمک به زایمان تا مراقبتخهای پس از زایمان بر عهده ماماهای محلی بوده است. در درمان نازایی از داروهای گیاهی تا برگزاری آیین‌های خاص استفاده می‌شود. در طول دروه بارداری ماماهای باتجربه حتی نسبت به تصحیح پوزیشن جنین در داخل رحم اقدام می‌کنند و در زمان زایمان به خروج چنین از کانال زایمان کمک می‌نمایند پس از تولد نوزاد شستن وی، کشیدن ابرو و چشم نوزاد برای زیباتر شدن، قالب گیری سر نوزاد برای پیشگیری از خربزه ای شدن شکل سر و در روزهای بعد ریختن آب ده و چهل باز هم بر عهده مامای محلی است.

درمان بیماریهای روحی روانی و ماورایی:

الف- جن گیری: اختلالات روحی- روانی حتی برخی بیماریهای جسمی مزمن گاهی به حلول جن به جسم بیمار تعبیر می‌شود و کار به مراجعه به جن گیر می‌رسد در بلوچستان چند جن گیر بسیار مشهور وجود دارند که به این

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

امر مبادرت می‌کنند. گرفتن جن آیین‌های خاصی دارد دریک شب به تشخیص ملای جن گیر بیمار یا بیماران حلقه ای را تشکیل داده و جن گیر در بیرون حلقه آتشی را می‌افروزد سپس ملا به کمک شاگردی نامرئی که از جنس اجنه است جن وارد شده به بدن مریضش را گرفته ووی را به انگشتر سلیمان پیامبر قسم می‌دهد که جسم بیمار را ترک کند اگر جن مسلمان باشد معمولا توافق کرده و قضیه ختم به خیر می‌شود اما گاهی جن کافر و لجوج است در این حالت جن گیر چاره ای جز انداختن جن در آتش را ندارد.پس از این کار جن گیر "تنسار" شده و بیهوش می‌گردد که پس از به هوش آمدن برای بیماران دعا و تعویز نوشته و مراسم پایان می‌یابد.

ب- موسیقی درمانی: استفاده از موسیقی برای درمان قدمتی به درازای تاریخ زندگی بشری دارد منتها با تحولات اجتمای در جامعه بلوچ دچار دگردیسی‌های متفاوتی شده و در حال حاضر تقریبا به سه صورت ارائه می‌شود

۱. درمان بادها و زارها
۲. درمان گواتی
۳. پیر پتر

در درمان باد و زار درمانگر بابازارویا مامازار شناخته می‌شود زارها نوعی موجود ماورایی هستند که از یک پدر و مادر و ۱۲ فرزند که سه تای آنها مونث می‌باشند تشکیل شده و با حلول به جسم افراد آنهار ا بیمار می‌کند اعضای هر یک از خانواده زارها نوع خاصی از علایم را در بدن مرکب ایجاد می‌کند بنابراین هر نوع بیماری نوع خاصی از درمان را می‌طلبد درمان در واقع برپایی مراسمی است که به آن در بلوچستان "لیب" گفته می‌شود و با زدن نوع خاصی از موسیقی و انجام حرکات موزون خاصی همراه است که به آن پر شدن اطلاق می‌گردد. بسته به نوع بیماری از یک تا چند شب این مراسم تکرار می‌شود گاهی درمان با برپایی مراسم به انجام می‌رسد و گاهی به دادن هدیه به زار مسئول بیماری منتهی شده و بایستی همراهان بیمار خون و یا هدیه ای نظیر زیور آلات به زار تقدیم کنند.بادها با زارها متفاوت هستند و منشا آنها می‌تواند دیو،پری و یا جریانات خاصی از ماورا باشد که در داخل بدن به حرکت درآمده و باید از جسم خارج شود.در حال حاضر این آیین بطور کلی در بلوچستان منسوخ شده و هیچ بابا و مامای زاری وجود ندارد.

گواتی: نوع دگردیس شده زار وباد درمانی است که با آن تفاوت ماهوی دارد در این شیوه برای خارج کردن باد از جسم بیمار از نوعی موسیقی سماعی و اشعاری در مدح صوفیان معروف استفاده می‌شود بعد از مدتی بیمار تحت تاثیر مجلس گواتی و یاران خلیفه از خود بیخود شده و شروع به حرکات موزون می‌کند تا حدی که بیهوش می‌گردد.بعد از این مراسم خلیفه با دادن تعویذ و دعا مراسم را به پایان می‌برد.

پیر پتر: این مجلس صرفا برای درمان بیماران برگزار نمی‌شود اما بصورت جنبی برای آن خاصیت درمان به اعتبار وساطت شیخی که مجلس به واسطه او برپا شده قائل هستند امروزه این مجلس تنها در یک نقطه از بلوچستان (نیکشهر) اجرا می‌شود که در حقیقت یک مجلس مولودی و بزرگداشت سماعی برای شیخ قادر گیلانی از بزرگان صوفیه اهل سنت می‌باشد اما بسیاری از بیماران برای گرفتن شفا و واسطه قرار دادن شیخ به این مراسم آمده و با مشارکت درآن که بیشتر مشارکت غیر مستقیم است شفای خود را جستجو می‌کنند.

ج- تعویذ: نوعی درمان مقدس است که با نوشتن ورد و دعا همراه است هر چند در حوزه تحقیق افراد زیادی مبادرت به این نوع درمان می‌کنند اما قاعد تا درمانگر این رشته باید نوع خاصی از ریاضت که به آن "ذکات کردن" گفته می‌شود را انجام داده باشد و یک پیر طریقت بر همین مبنا به وی مجوز درمان داده باشد در غیر اینصورت دعای وی تاثیر گذار نخواهد بود.

بحث:

مقایسه بررسی حاضر با بررسی هایی که تحت عنوان مردم شناسی و ارتباط آن با پزشکی و درمان بیماری‌ها در جوامع مختلف انجام گرفته نشان می‌دهد که بررسی حاضر را باید در زیر مجموعه قوم پزشکی طبقه بندی نمود دکتر ملک راه بررسی هایی را که به بررسی ارتباط سلامت و محیط می‌پردازد بعنوان بوم شناسی پزشکی و بررسی ارتباط فاکتورهای اجتماعی بر سلامت را در رده مردم شناسی پزشکی

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

کاربردی تقسیم می‌کند در عوض ایشان قوم پزشکی را مطالعه روشهای درمانی مبتنی بر عقاید،باورها و فرهنگ‌های جوامع تعریف می‌کند که منطبق بر روش شناسی بررسی حاضر می‌باشد[۱] .

مطالعه مشابهی که در شمال کانادا انجام شده بود نشان داد که مردم بومی بر اساس باورها یشان از انواع گیاهان دارویی برای درمان استفاده می‌کنند بیشترین نوع مصرف گیاهان بصورت نوشیدن عصاره گیاه بوده است که بصورتهای مختلف استخراج می‌شود تقریبا تمام روشهای مصرف گیاهان در بررسی حاضر و بررسی انجام شده در کانادا مشابه هم بوده‌اند اما در حوزه تحقیق حاضر از روش چال انداختن با گیاه هم استفاده می‌شود که این روش ظاهرا در شمال کانادا رایج نمی‌باشد[٤].

بررسی‌های زیادی در سایر نقاط جهان انجام شده که حکایت از اعتقاد به شفای مقدس در بین بیماران جامعه را دارد سای بابای هندی هر ساله چندین شفای بیمار را در کارنامه خود اضافه کرده است [۵] زیارت فاطیما در پرتغال هر سال پذیرای سیل مشتاقانی است که برای گرفتن شفا خود را به این منطقه می‌رسانند. همچنین امیل زولا نویسنده معروف معاصر به کمک چند نفر پزشک به بررسی وضع سلامت دو نفر زن که مدعی گرفتن شفا از سنت برنادت بودند پرداخت و نتایج آن را منتشر نمود [٦]بررسی حاضر نیز نشان داد که آئین‌های مقدس برای درمان بیماری گسترش بسیار زیادی در بین ساکنین حوزه تحقیق دارد گاهی بیماران حتی بعد از مراجعه به پزشک و گرفتن انواع درمانهای مدرن باز به آئین‌های شفا رو می‌آورند.

یکی از آیین‌های شمنی (جادویی) نوشتن انواع طلسمها و انجام حرکاتی است که به اعتقاد برخی، می‌تواند منجر به درمان بیماری شود نتایج یک تحقیق در آفریقا نشان داد که این نوع درمان یکی از گسترده ترین آیین‌ها برای گرفتن شفا می‌باشد که مطلقا توسط مردان شمن انجام می‌گیرد در بررسی حاضر هر چند آیین‌های شمنی گستردگی چندانی را نشان نداد اما برخلاف بررسی آفریقا درمانگران شمنی زن بوده اند. محقق دراین تحقیق با هیچ موردی از جادو گران مرد برخورد نکرده است.

بررسی‌های مشابه در سایر مناطق نشان دهنده نقش سن در اشتهار درمانگران بوده است که نتایج بررسی حاضر هم این نقش را در حوزه تحقیق تایید می‌نماید.

همانگونه که نتایج بررسی تعامل درمانگران با سیستم بهداشتی در آدیس آبابای اتیوپی نشان داد که تقریبا هیچ تعاملی وجود ندارد[۷] این تحقیق هم نشان داد که بین درمانگران سنتی و سیستم مدرن بهداشتی بجز در مورد ماماهای محلی که نوعی تعامل مثبت وجود دارد با بقیه درمانگران هیچگونه تعاملی صورت نمی‌گیرد .

نتیجه گیری:

نتایج نشان می‌دهد که محرومیتها و جبر تاریخی مسلط بر حوزه تحقیق باعث نشده تا این گروه قومی نتواند فرهنگی غنی در رابطه با درمان بیماری‌ها نداشته باشد. طب سنتی هم همانند بقیه مولفه‌های فرهنگی و اجتماعی در طی قرون و اعصار می‌تواند در برخورد با گروههای اجتماعی دیگر تاثیر پذیرفته و دچار دگرگونی شود بعنوان مثال طب ساسانی بعد از هجوم اعراب به ایران تحت تاثیر قرار گرفت و در دوره استیلای اعراب جای خود را به طب اسلامی داد. بطوریکه از این دوره تا به امروز نه تنها روشها بلکه اکثر اسامی و اصطلاحات وارد شده در گیاه درمانی منشعب از زبان عربی می‌باشد و بسیاری از گیاهان دارویی به اسم عربی آنها و یا نامی که اعراب بر آنها گذاشته بودند شناخته می‌شوند اما دقت در اسامی گیاهان دارویی مصطلح در حوزه تحقیق نشان می‌دهد که اکثر گیاهان دارویی مورد مصرف ساکنین دارای اسامی محلی و خاصی هستند که فقط در حوزه فرهنگی تحقیق (بلوچستان و جنوب کرمان) بکار برده می‌شوند و این نشان می‌دهد که این ناحیه از کشور کمتر تحت تاثیر تغییرات اینچنینی قرار گرفته است.

همچنان که یافته‌ها نشان داد روشهای فراوانی برای مقابله با بیماری در حوزه تحقیق بکار گرفته می‌شود اما دقت در همه این روشها نشان می‌دهد که میل ساکنین حوزه تحقیق به استفاده از روشهای معنوی و گاه خرافی بیشتر از روشهای درمانی رایج و پذیرفته چه در طب قدیم وچه در طب جدید می‌باشد. تقریبا اکثر درمانگران وارد شده به تحقیق اذعان

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

می‌داشتند که بیشتر بیماران در کنار استفاده از داروها و یا روشهای درمانی معتبر تمایل بسیار زیادی به استفاده از روشهای مکمل نظیر دعا، تعویذ و انجام اعمال خاص برای هر بیماری و یا برپایی مراسم آئینی درمان را دارند. از آنجا که این تمایل ریشه در باورهای اجتماعی دارد لذا برخورد با آن بایستی با وسواس و دقت خاصی انجام بگیرد که این قضیه خصوصا در روشهای پیشگیری از بیماری وآموزش بهداشت عمومی بسیار حائز اهمیت می‌باشند. از آنجا که در این بررسی سعی شده تا حد امکان همه روشهای درمانی حوزه تحقیق اعم از روشهای منطبق با علم یا روشهایی که علم روز پزشکی دلیلی علمی برای کارآمد بودن آن ندارد آورده شود بنابراین می‌توان بخشی از این باورها را که ریشه در رفتارهای جامعه در برخورد با بیماری را دارد به وضوح ملاحظه و درک نمود.اگر این رفتارها و باورها با اهداف بهداشت و سلامت تطبیق داده شوند سه نوع رفتار یا باور را می‌توان تشخیص داد:

۱- باورهای کمک کننده: برخی رفتارها در رابطه با مباحث پیشگیری یا درمان وجود دارند که به لحاظ نهادینه بودن آن رفتار در جامعه می‌تواند به پرسنل بهداشت و درمان برای رسیدن به هدف کمک نماید معمولا اگر یک چنین رفتارهایی در جامعه شناخته شوند پرسنل بهداشتی یا درمانی باید به تقویت اینگونه رفتارها بپردازند بعنوان مثال در بیماری سرخک اطرافیان بیمار بطور سنتی منابع نور را در محل استراحت بیمار با پرده هایی به رنگ قرمز می‌پوشانند بدیهی است که این عمل می‌تواند به کم کردن نور محیط که از توصیه‌های پزشکی امروزه برای مراقبت از بیمار سرخکی است کمک بکند یا دادن ترنجبین و شیر خشت به افراد مبتلا به یرقان که دو گیاه حاوی مقادیر فراوان قند گیاهی می‌باشند می‌تواند توصیه‌های امروزی مبنی بر تغذیه بیشتر بیمار مبتلا به یرقان با مواد شیرین را تبیین نماید.

۲- باورهای خنثی: از دید نگارنده هیچ رفتاری در هیچ جامعه ای خنثی برآورد نمی‌شود اما همانگونه که گفته شد تطابق رفتارها با اهداف بهداشتی یک چنین مفهومی را به ذهن متبادر می‌نماید. باورهایی مثل اینکه زنان و مردان ناپاک نبایستی بر سر بالین فرد مبتلا به سرخک حضور پیدا کنند یا خوراندن گوشت مرغ رنگ زرد به فرد مبتلا به یرقان ازآنجا که ضرر یا سودی در روند ابتلا یا درمان بیمار ندارد بعنوان باور خنثی تلقی شده و معمولا پرسنل بهداشتی – درمانی نبایستی اینگونه رفتارها را مسخره یا از انجام آنها جلوگیری نمایند .

۳- رفتارهای زیان رساننده: اینگونه رفتارها معمولا در جامعه وجود دارد و مردم به سادگی از آنها دست بر نمی‌دارند معمولا تغییر رفتارهای مبتنی بر باورها بایستی با تغییر باورها شروع شود و تغییر باورها به سادگی میسر نیست حتی آوردن شواهدی که زیان بار بودن آنها را نشان بدهد در کوتاه مدت اثر نداشته و ایستادن و مقاومت سامانه سلامت رسمی در مقابل اینگونه رفتارها معمولا به فاصله گرفتن جامعه از سیستم بهداشتی منتهی می‌شود بهترین راه مقابله با آنها اتخاذ شیوه‌های ماهرانه ای است که با باورهای جامعه تقابل پیدا نکند در عین حال هدف بهداشتی را محقق سازد بعنوان مثال جامعه ای را در نظر بگیرید که بند ناف را بهیچ عنوان با شیئی فلزی مثل تیغ بیستوری یا قیچی نمی‌برند و اعتقاد دارند از این طریق ارواح خبیثه وارد بدن نوزاد شده و وی را دچار اختلال در سلامت خواهد کرد در این حالت تلاش در جهت متقاعد کردن مردم به استفاده از تیغ و وسایل فلزی ضد عفونی شده برای قطع بند ناف و دادن هر گونه اطلاعات علمی که باور مردم را در کوتاه مدت رد کند کار عبث و بیهوده ای است که نتیجه آن جز اتلاف وقت چیز دیگری نیست بهترین شیوه در این مورد می‌تواند ضد عفونی کردن وسایلی باشد که مردم بطور سنتی برای قطع ناف استفاده می‌کنند با این شیوه هم باورهای مردم رعایت شده و هم هدف بهداشتی که قطع اصولی بند ناف می‌باشد محقق گردیده است.

علاوه بر اینها رد پای اعتقادات مذهبی و تغییرات این اعتقادات در مردم که ظرف قرون و اعصار اتفاق افتاده رامی شود در این بررسی ملاحظه نمود. اعتقاد به ارواح خبیثه و بادهایی که در تن انسان می‌نشیند و وی را مریض می‌کند ریشه در نماد پرستی و بازمانده توتمیسم مذهبی در جوامع بشری دارد که برای رهایی از چنگ این عوامل ماورایی انسانها مراسم خاصی را برپا می‌کردند نمونه این ائین زیر کردن باد و زارها

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

است که از قدیم در این دیار نیز حضور داشته است با ورود اسلام و رد باورهای توتمیزمی چون این آئین ریشه در باورها داشت تن به اضمحلال نداد بلکه با کمی تغییر خود را با اعتقادات اسلامی وفق داد .در دوره‌های بعد خصوصا از زمان استیلای مغول، تصوف و قلندریه وارد اعتقادات مردم شد و از آنجا که این نحله‌های فکری –مذهبی قدرتی شفا بخش نه برای موجودات ماورایی نظیر دیوها و بادها و زارها بلکه برای قدیسین زمینی قائل بود بنابراین روشهای درمانی معنوی بطرف این قدیسین (پیرها و خلیفه ها) گرایش پیدا کرد و بتدریج این روشهای درمانی که از اساس شبیه به یکدیگر و از نظر اعتقادی و جهان بینی با یکدیگر تفاوت داشت مجددا تغییر شکل داده و از مجالس لیب برای زیرکردن زارها و بادها به مراسم پیر پتر، گواتی، مولودی و مجالس سماع شیوخ قلندریه و صوفیه تغییر شکل داد.

این تغییر شکل‌ها در مراسم درمانی همچنان ادامه پیدا کرد با حضور اندیشه‌های ارتدوکسی(عمدتا دیوبندیه) در بلوچستان که در دهه‌های اخیر بسرعت در حال جایگزین شدن به جای تفکرات صوفیزم و قلندریزم می‌باشد و به شدت مخالف هر گونه توسل و اعتصام به هر گونه نماد بشری و غیر بشری بجز خدا می‌باشد باعث کمرنگ شدن اینگونه مراسم و در برخی موارد حذف اینگونه مراسم آئینی شفا شد. مخالفت با مراسم آیینی سید غلامرسول، موسیقی درمانی، چشمه‌ها و درختان پیر پتر و بسیاری آئین‌های اینچنینی مصداق هایی از این تغییرات می‌باشند.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]

References:

1. Malekrah alireza ," Remedy rites", afkar publishing, 2006
2. URL:http://www.Tim.Ir /. Accessed Jul 30,200
3. Ghasemlo Farid , " Proposal use on terminalogy letters around semantics,ethnomedicine term" , payame baharestan, asnad matboat va motoun. quarterly vol.3, no.13, fall 2001
4. YadavUprety, Hugo Asselin, ArchanaDhakal and Nancy Julien. "Traditional use of medicinal plants in the boreal forest of Canada.Review and perspectives". Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine2012 jan ; 8:7
5. -(Sathya Sai BaBa-Devotees Stories)/http://www.cosmichamony.com/accessed jul 28 ,2011
6. (A medical Perspective)/http://www.tfp.org/accessed jul 18 ,2011
7. **Wubet Birhan**, **Mirutse Giday** and **Tilahun Teklehaymanot**. "The contribution of traditional healers' clinics to public health care system in Addis Ababa, Ethiopia": a cross-sectional study. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 2011 dec; **7**:39
8. Moradi lakeh Mazyar,etal " Tendency procedure towards ethnomedicine replacement in dessertation" payesg magazine fall, 2010.
9. Zhang peng , Ken ling," Recommendations on medical science persian magazine, 2010.
10. Naseri Mohsen, " ethnomedicine and it development by guideline of WHO. Daneshvar research magazine August, 2004.
11. Deghati najed, Mohammad sadegh," Ethnographic plans for research, cultural and arts institude of Miras – e - farda, vol.1, 1999
12. Khosravi, sayyed mehdi," Medicinal plants, 7nd ed. Alamgir publishing 2004.
13. Book on Cd Rom":Medicinal Plants Software
14. Norzaei, Abbas "Karla : The most effective plant in healing diabetes" Nasoh publishing, 2009
15. Saedi, Golam hossein ," Adherents of wind" vol.1. AmirKabir publishing, 1966.
16. Afshar sistani, Iraj "Chabahar and parsea" ,sadighi publishing. 1993
17. Riyahi, Ali " Zar baad va baluch" , Tahori publishing, 1977.
18. Mojaddi Khadem, Mohammad aref. "ascension of nageshbendi Mojeddi stars in afghanestan" , Khajeg abdolla ansari publishing, 2010
19. Nasserinia, Mohammad reza , " historical recognition of boluchestan" , Aghil publishing, 2009.
20. Sarbazi, Mohammad Omar, " treasure of prayers and orad" , avayeh islam publishing, 2008.
21. Sarbazi, Mohammad omar, " shafaolaqsam va alahzan", 12th ed, Ashaghiyeh publishing,1426 hijri .

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-11]